

Αναφορά εργασιών για το 2013 του Αρχαιολογικού Προγράμματος Ανατολικής Βοιωτίας (ΑΠΑΒ)

Το Αρχαιολογικό Πρόγραμμα Ανατολικής Βοιωτίας (ΑΠΑΒ) (Eastern Boeotia Archaeological Project, EBAP), συνεργασία μεταξύ της Θ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και του Καναδικού Ινστιτούτου στην Ελλάδα, πραγματοποίησε ανασκαφές στην ακρόπολη της αρχαίας Ελεώνας, στα όρια του χωριού Άρμα, από τις 3 Ιουνίου ως τις 12 Ιουλίου 2013, υπό τη διεύθυνση των Αλεξάνδρας Χαραμή (Θ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων), Brendan Burke (Πανεπιστήμιο Victoria) και Bryan Burns (Κολλέγιο Wellesley). Έλαβε μέρος ομάδα εθελοντών και φοιτητών οι οποίοι εργάστηκαν σε έξι τομές διαστάσεων 5 X 5 m, εντός της ιδιοκτησίας του ερευνητικού προγράμματος. Καλύφθηκαν τμήματα του Βορειοδυτικού, του Νοτιοδυτικού και του Νοτιοανατολικού τετραγώνου (εικ. 1). Τα αποτελέσματα διευκρινίζουν θέματα σχετικά με την γνώση μας της Μυκηναϊκής κατοίκησης της Ελεώνας, με σημαντικά αρχιτεκτονικά στοιχεία που ανήκουν χρονολογικά στην ΥΕ ΙΙΒ και την ΥΕ ΙΙΓ περίοδο. Ένα σύνολο ευρημάτων της Αρχαϊκής και της Κλασικής περιόδου υποδεικνύει τελετουργική δραστηριότητα σε νεώτερες εποχές, σε σχέση με την κατασκευή μνημειώδους πύλης, η οποία ενσωμάτωσε Μυκηναϊκά λείψανα στην ύστερη αρχιτεκτονική.

Βορειοδυτική περιοχή B1-2

Η περιοχή, διαστάσεων 10 x 10 m, που ανοίχθηκε στον Βορειοδυτικό τομέα περιλαμβάνει τέσσερις γειτονικές τομές 5 x 5 (εικ. 3). Ο χώρος επιλέχθηκε αρχικά για έρευνα εξαιτίας της θέσης του στο υψηλότερο επίπεδο της ακρόπολης της Ελεώνας. Φέτος επεκτάθηκε σε χώρο 5 x 10 m στο ΒΔ τμήμα B2, με το άνοιγμα δύο τομών προς τα νότια.

Η περιοχή διαστάσεων 10 x 10 περιέχει σημαντικά αρχιτεκτονικά λείψανα, τα οποία ανήκουν σε αρκετές οικιστικές φάσεις και ανακατασκευές στη διάρκεια της ΥΕ ΙΙΒ και ΙΙΓ περιόδου. Τα πιο καλοδιατηρημένα οικιστικά λείψανα προέρχονται από ένα καμένο στρώμα καταστροφής της πρώιμης ΥΕ ΙΙΓ, το οποίο ήρθε στο φως το 2012. Η ανάλυση συνεχίστηκε αυτήν την ανασκαφική περίοδο πάνω στην εκτεταμένη κεραμική απόθεση από το ΒΔ B2d, η οποία βρέθηκε κατά χώραν γύρω από δύο κτιστές κατασκευές, που ταυτίστηκαν με μια βυθισμένη δεξαμένη και μια εστία κατασκευασμένη από κεραμίδια (εικ. 4). Καταλογογραφήθηκαν μέχρι τώρα 18 ακέραια ή καλοδιατηρημένα αγγεία, περιλαμβανομένων τριών πρόχων και μιας υδρίας, τεσσάρων σκύφων, τριών κυλίκων, δύο μαγειρικών σκευών, μιας αρύταινας και ενός κάλαθου. Ο μεγάλος αριθμός αγγείων πόσεως και σερβιρίσματος φαγητού συμπληρώνεται από αγγεία αποθήκευσης και τροφοπαρασκευής. Νέα προσθήκη στο σύνολο ήταν ένας μικρός καμένος πίθος που βρέθηκε το 2013 στο ΒΔ B1b.

Η περιορισμένη ανασκαφή έφθασε σε προ-Μυκηναϊκά στρώματα μέχρι και την Πρωτοελλαδική ΙΙΒ/ΙΙΙ, τεκμηριώνοντας έτσι την μακρότερη χρονολογική συνέχεια που έχει βρεθεί στην Ελεώνα μέχρι σήμερα. Υπάρχουν επίσης σκόρπια ευρήματα στην περιοχή από την Γεωμετρική ως την Κλασική περίοδο, και πιο εκτεταμένες ενδείξεις κατοίκησης της Μεσαιωνικής περιόδου. Το πιο σημαντικό μετα-κλασικό εύρημα είναι μια πυκνή συγκέντρωση κεραμιδιών με αυλακωτή διακόσμηση. Στη διάρκεια της Μεσαιωνικής περιόδου, ή μετά από αυτήν σκάφθηκε ένας εκπληκτικός αριθμός λάκκων σε όλη την έκταση. (εικ. 5). Στη συνέχεια η δραστηριότητα διαφόρων ζώων διέυρνε αυτές τις κυκλικές οπές και τις συνέδεσε μεταξύ τους, προκαλώντας σημαντική διατάραξη της στρωματογραφίας. Η περιοχή περιλαμβάνει επίσης τα παλαιότερα ανθρώπινα λείψανα που έχουν ανακαλυφθεί στην Ελαιώνα: ένας Μεσοελλαδικός κιβωτιόσχημος τάφος, ο οποίος βρέθηκε άθικτος παρά τη μεγάλη νεώτερη διατάραξη. Ήταν κτισμένος από άψητο πηλό, πιθανότατα πλίνθινες πλάκες,

και περιείχε μόνον τον ακέραιο σκελετό ενός παιδιού, θαμμένο με το πρόσωπο προς τα κάτω και λυγισμένα γόνατα. (εικ. 6). Για την κατασκευή του τάφου είχε σκαφθεί αρχικά ένας λάκκος, μέσα σε επιφάνεια κονιάματος, η οποία φαίνεται πως ανήκε σε μια ΜΕ κατασκευή και βαθύτερα σε στρώματα με βεβαιότητα χρονολογημένα στην ΠΕ ΙΙΒ/ΙΙΙ.

Πρέπει επίσης να αναφερθεί μια δοκιμαστική τομή, που ανοίχθηκε στο ΒΔ άκρο της κανάβου μας, ΒΔ F1c (εικ. 7). Αυτή η τομή είχε σε μεγάλο τμήμα της το φυσικό βράχο κοντά στην επιφάνεια και δεν απέδωσε ευδιάκριτη αρχιτεκτονική, εκτός από μια οπή στο βράχο και λίγα επιφανειακά ευρήματα. Βρέθηκαν επίσης Μυκηναϊκή κεραμική και λίθινα εργαλεία. Θα μπορούσε να ήταν ένας υπαίθριος εργαστηριακός χώρος, ίσως τα λείψανα χώρου όπου φύλασσαν ζώα.

Νοτιοδυτικό Β3

Η ανασκαφή ενός τετραγώνου 10 X 10 m στο Νοτιοδυτικό τμήμα (Μονάδα Β3), αποτελούμενο από τέσσερις τομές (ΝΔ Β3a-d), ξεκίνησε το 2011 και συνεχίσθηκε φέτος. (εικ. 8). Η εργασία ξεκίνησε στη νοτιοδυτική περιοχή διότι εκεί είχαν εντοπισθεί ανωμαλίες κατά τη γεωφυσική έρευνα που είχε διενεργήσει ο καθ. Γρηγόρης Τσόκας, του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τον Οκτώβριο του 2009. Η χαρτογράφηση με ηλεκτρομαγνητισμό υπέδειξε την ύπαρξη μερικών κτισμάτων κάτω από την επιφάνεια. Ως προς τη γενική περιγραφή του τετραγώνου, υπάρχει μια κατωφέρεια από το Βορρά προς το Νότο, με βαθύτερη επίχωση στα βόρεια. Τα πολιτισμικά κατάλοιπα είναι πολύ κοντά στην επιφάνεια και στις δύο περιοχές. Το υλικό που προέκυψε από τον καθαρισμό στην επιφάνεια και στο ανώτερο στρώμα περιλαμβάνει κεραμικά της Βυζαντινής και Οθωμανικής περιόδου, συνήθως με πράσινη εφύαλωση, λίγα Αρχαϊκά και Κλασικά όστρακα, όπως για παράδειγμα βοιωτικά μελανόμορφα, και αναγνωρίσιμα Μυκηναϊκά σχήματα, ιδιαίτερα των ύστερων φάσεων (ΥΕ ΙΙΒ-Γ).

Εντοπίσαμε συγκεντρώσεις της Αρχαϊκής και της Κλασικής περιόδου, στις οποίες περιλαμβάνονται μικρογραφικοί λύχνοι, οικιακά αγγεία και ειδώλια ζώων (εικ. 9), αρχαϊκά και κλασικά πήλινα ειδώλια (εικ. 10), αλλά και τρία χάλκινα αγγεία (εικ. 11). Αυτό το υλικό δεν συνδέεται με αρχιτεκτονικά λείψανα στο ΝΔ Β3, και μπορεί να είχαν κυλίσει μαζί με νερά της βροχής, και να βρίσκονταν αρχικά σε υψηλότερη περιοχή στα βόρεια.

Αν και βρέθηκαν μεμονωμένα όστρακα τα οποία φαίνεται ότι χρονολογούνται στην ύστερη ΥΕ ΙΙΙΓ, οι ανώτερες κατασκευές και τα κλειστά σύνολα στο ΝΔ Β3, πιθανότατα χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙΓ μέση περίοδο. Αυτά θα ήταν τα τελευταία κτίσματα στο τετράγωνο. Οι τοίχοι σώζονται συνήθως στο ύψος ενός δόμου και είναι κτισμένοι με μεγάλους λίθους με λειασμένες και τις δύο επιφάνειες προσώπων. Είναι συνήθως τοποθετημένοι κάθετα, με μικρό λιθολόγημα στο ενδιάμεσο. Μερικοί από τους τοίχους ήταν εν μέρει κατεστραμμένοι, μάλλον εξαιτίας αγροτικής δραστηριότητας. Η φάση αυτή δεν είναι ακόμα πλήρως κατανοητή, αλλά πρόσφατη ανάλυση των κεραμικών ευρημάτων δείχνει μεγάλη ποσότητα αποσπασματικών ειδωλίων ταύρων (εικ. 12), αλλά και εξειδικευμένων σχημάτων αγγείων, όπως δακτυλιόσχημα και τμήμα ρυτού σε σχήμα ανθρώπινης κεφαλής.

Υλικό της μέσης ΥΕ ΙΙΙΓ βρέθηκε σε ένα πολύ εκτεταμένο λάκκο απόθεσης γύρω από τους τοίχους στο ΝΔ Β3b και d, την ανατολική πλευρά του τετραγώνου. Η επίχωση αυτή λείπει κατά πάσαν πιθανότητα από τη δυτική πλευρά του τετραγώνου, εξαιτίας νεώτερων Αρχαϊκών διαταραχών. Προς το παρόν πιστεύουμε ότι αυτή η απόρριψη συνδέεται με το οικιακό κτίσμα που βρίσκεται κατά μήκος του βόρειου μάρτυρα του τετραγώνου και συνεχίζεται στο άσκαφτο προς τα βόρεια. Χαρακτηριστικά αυτής της απόθεσης περιλαμβάνουν την παρουσία μεγάλων

οστών και αποσπασματικών κεράτων, καθώς και κομμάτια κεραμικής που συγκολλούνται. Επίσης, τουλάχιστον τρεις γραπτοί ψευδόστομοι αμφορείς, ένας ιδιαίτερα ενδιαφέρων, διότι παρουσιάζει στίλβωση, ένας μεγάλος εικονιστικός κρατήρας, με παράσταση άρματος (εικ. 13), τμήματα κάλαθου με διακοσμημένο χείλος, και ένας ακόμα κρατήρας που έσωζε τμήματα μιας σκηνής με ψάρι. Από το εσωτερικό του οικιακού κτίσματος ταυτίστηκαν και συγκολλήθηκαν αρκετά αγγεία, περιλαμβανομένης μιας υδρίας με αντιθετικές θηλιές, ενός σκύφου με γραμμική διακόσμηση, και μιας πρόχου με στριφτή λαβή από λεπτό πηλό.

Η σημαντικότερη κατασκευή του ΝΔ Β τετραγώνου αποτελείται από τη σύνδεση του Τοίχου 10 του ΝΔ Β3α (περ. 0,85 m) και του Τοίχου 26 του ΝΔ Β3b (πλάτους περ. 0,65 m) (εικ. 8). Έχουν αποκαλυφθεί και άλλα τμήματα αυτού του κτιρίου (ΝΑ γωνία) και οι τοίχοι του είναι γενικά καλοδιατηρημένοι. Παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον διότι η χρήση του σταματά στην πρόμη ΥΕ ΙΙΙΓ, με βάση το στρώμα καταστροφής. Αμέσως κάτω από τους Τοίχους 26 και 10 φαίνεται ότι υπάρχει ένδειξη παλαιότερης αρχιτεκτονικής.

Νοτιοδυτικό Α2

Ανασκαφή έγινε επίσης στο ΝΔ Α2α. Ίχνη χονδροειδών τοίχων, κατασκευασμένων από μεγάλους λίθους ήταν ορατά στην επιφάνεια. (εικ. 14). Λίγο αξιόλογο υλικό προέκυψε, εκτός από μια ενεπίγραφη βυζαντινή φιάλη, με το όνομα «Μιχαλοπούλου» (εικ. 15). Κάτω από τα στρώματα των ιστορικών χρόνων βρέθηκαν προϊστορικά λείψανα, περιλαμβανομένων δύο επιφανειών, και μιας τρίτης χαλκόστρωτης, όλες σε βάθος περ. 10-15 cm. Σε αυτό το σημείο σταμάτησε η ανασκαφή. Η κεραμική όλων αυτών των επιφανειών σώζεται σε πάρα πολύ μικρά κομμάτια και επομένως φαίνεται ότι υπήρχε διέλευση πολλών ανθρώπων στο σημείο αυτό.

Νοτιοανατολικός Τομέας

Η εργασία στο Νοτιοανατολικό Τομέα συνεχίστηκε το 2013, με σκοπό την καλύτερη κατανόηση του αρχιτεκτονικού χαρακτήρα αυτής της περιοχής του αρχαιολογικού χώρου σε σχέση με το μεγάλο πολυγωνικό τείχος, ο οποίος είναι το χαρακτηριστικότερο αρχιτεκτόνημα της Ελεώνας. Έχουμε πλέον μια σαφή κατανόηση του κεκλιμένου επιπέδου στο χώρο, το οποίο δείχνει ότι η Μυκηναϊκή αρχιτεκτονική είχε ξαναχρησιμοποιηθεί στην Κλασική περίοδο. (εικ. 16a-b). Επιπλέον μια μεγάλη ποσότητα θραυσμάτων πήλινων ειδωλίων, αλλά και μικρογραφικών αγγείων ανακαλύφθηκε στην ανασκαφή του 2012 στην περιοχή αυτή. Ανακαλύψαμε πλέον ένα μεγαλύτερο φάσμα ευρημάτων, τα οποία δείχνουν λατρευτική δραστηριότητα στον 5^ο αιώνα π.Χ. (εικ. 17).

Δέκα ακέραια καθιστά γυναικεία ειδώλια ήρθαν στο φως στην περιοχή της ράμπας. Αν και δεν υπάρχουν δύο όμοια, αυτά τα τροχήλατα ειδώλια είναι συγκρίσιμα μεταξύ τους, ως προς την ποιότητα, το μέγεθος και τον τύπο. Λίγα δείγματα του τύπου των «παπάδων» και ένα γονατιστής μορφής μπορεί να δείχνουν δραστηριότητα στους αρχαϊκούς χρόνους. Τα ειδώλια βρέθηκαν σε δευτερογενή απόθεση, η οποία περιείχε επίσης μεγάλο πλούτο μικρογραφικών αγγείων, όλα σχεδόν κοτύλες και σκύφοι με διακόσμηση κορινθιακού ρυθμού. Τέλος τρεις βοιωτικές λεκάνες βρέθηκαν επίσης στην ίδια επίχωση, μια ακέραιη με μικρή ημικυκλική προχόη, πιθανότατα για χοές (εικ. 18). Προκαταρκτική χρονολογική απόδοση για αυτά τα ευρήματα είναι η ύστερη Αρχαϊκή ως πρόμη Κλασική περίοδος. Δυστυχώς το αρχικό αρχιτεκτονικό πλαίσιο όπου βρίσκονταν αρχικά τα ειδώλια και τα μικρογραφικά αγγεία δεν έχει ακόμα εντοπισθεί.

Αυτό το οποίο έχει μέχρι σήμερα ανασκαφεί είναι μια ράμπα πολλών φάσεων, κατασκευασμένη από λειωμένα ασβεστολιθικά χαλίκια, που δημιουργούσαν μια λευκή επιφάνεια σαν κονίαμα. Αυτό το κεκλιμένο επίπεδο οδηγούσε σε ένα εντυπωσιακό μονολιθικό κατώφλι, που κατελάμβανε σχεδόν όλο το πλάτος του διαδρόμου σχηματιζόμενου από δύο παράλληλους ισχυρούς Μυκηναϊκούς τοίχους (εικ. 19). Είχε συνολικό μήκος περ. 325 cm και συνολικό πλάτος 47 cm. Η συνέχιση της ανασκαφής μπορεί να βοηθήσει στον καθορισμό της

ακριβούς χρονολόγησης του κατωφλιού, του κονιάματος της επιφάνειας της ράμπας, καθώς και της σχέσης του ενός με το άλλο (εικ. 20).

Κατάλογος εικόνων

Εικ. 1. Τοπογραφικός χάρτης της Ελαιώνας

Εικ. 2. Ανασκαφικές μονάδες του 2013

Εικ. 3a-b. Γενική και σχηματική κάτοψη των Βορειοδυτικών τομών με τοίχους σημειωμένους και τους χώρους προσωρινά ταυτισμένους

Εικ. 4 a-b. Φωτογραφία και σχέδιο που δείχνει επιλογή ΥΕ ΙΙΙΓ πρώιμων αγγείων και στοιχείων που σώζονται στο ΒΔ Β2d στρώμα καταστροφής

Εικ. 5. Τρεις λάκκοι στην τομή ΒΔ Β1b, που επεκτείνονται σε βαθύτερα στρώματα, εξαιτίας της δραστηριότητας ζώων

Εικ. 6. Μεσοελλαδικός ακτέριστος κιβωτιόσχημος τάφος στην τομή ΒΔ Β1b, με λείψανα παιδιού

Εικ. 7 Κάτοψη της 7ΒΔ F1c

Εικ. 8 a-b. Γενική και σχηματική κάτοψη των Νοτιοδυτικών τομών με τοίχους σημειωμένους με αριθμούς στρωμάτων και χώρων

Εικ. 9. Λύχνοι και ειδώλια ζώων από την περιοχή ΝΔ Β Β3

Εικ. 10. Αρχαϊκά και Κλασικά ειδώλια από την περιοχή ΝΔ Β3

Εικ. 11. ΝΔ Β3a 11/47 SF50, 791 χάλκινη φιάλη

Εικ. 12. Θραύσματα ειδωλίου τάυρου

Εικ. 13. Μυκηναϊκός εικονιστικός κρατήρας με άρμα

Εικ. 14. ΝΔ Α2a Μεγάλος λίθος και επιφανειακό στρώμα

Εικ. 15. Ενεπίγραφη Βυζαντινή φιάλη

Εικ. 16a. Πανόραμα της περιοχής της πύλης. Τα γαλάζια τόξα δείχνουν την κεκλιμένη είσοδο

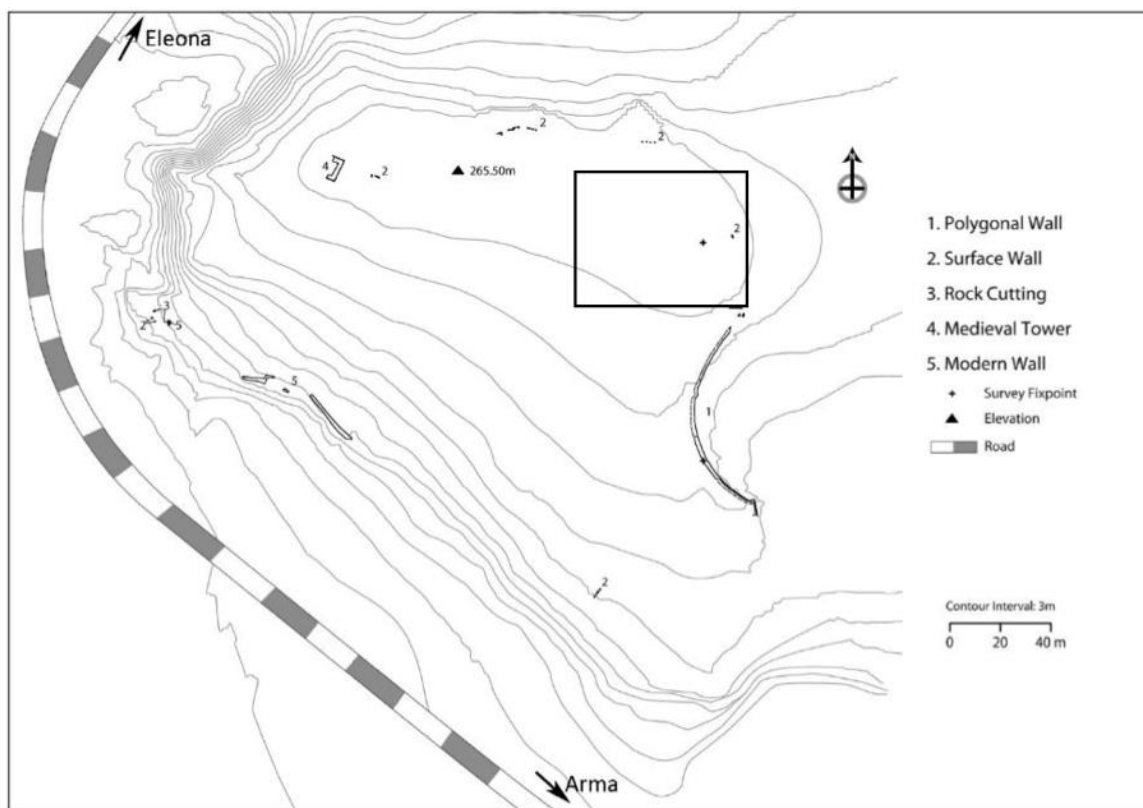
Εικ. 16b. Κάτοψη της περιοχής της πύλης. Τα γαλάζια τόξα δείχνουν την κεκλιμένη είσοδο

Εικ. 17. Πήλινα καθιστά ειδώλια και μικρογραφικά αγγεία από την περιοχή της κεκλιμένης εισόδου

Εικ. 18. Βοιωτική λεκάνη

Εικ. 19. Λίθινο κατώφλι της περιοχής της ράμπας

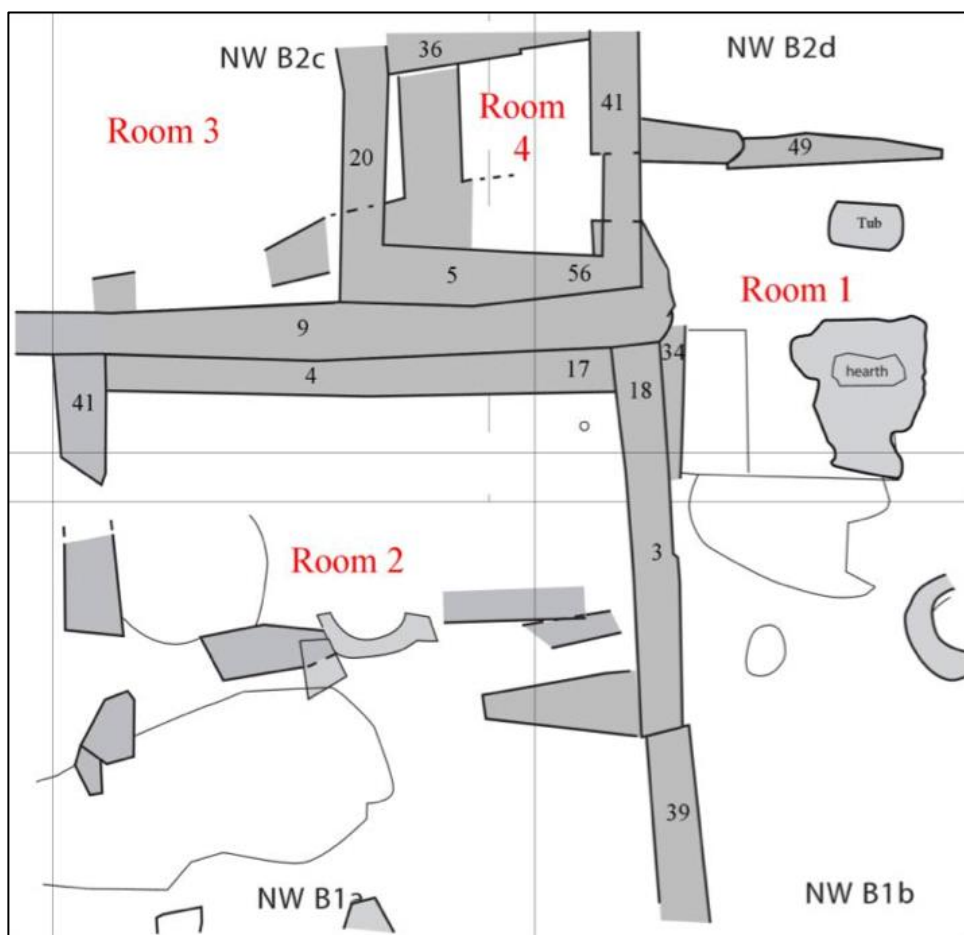
Εικ. 20. Κάτοψη της ΝΑ περιοχής της ράμπας

Εικ. 1. Τοπογραφικός χάρτης της Ελαιώνας

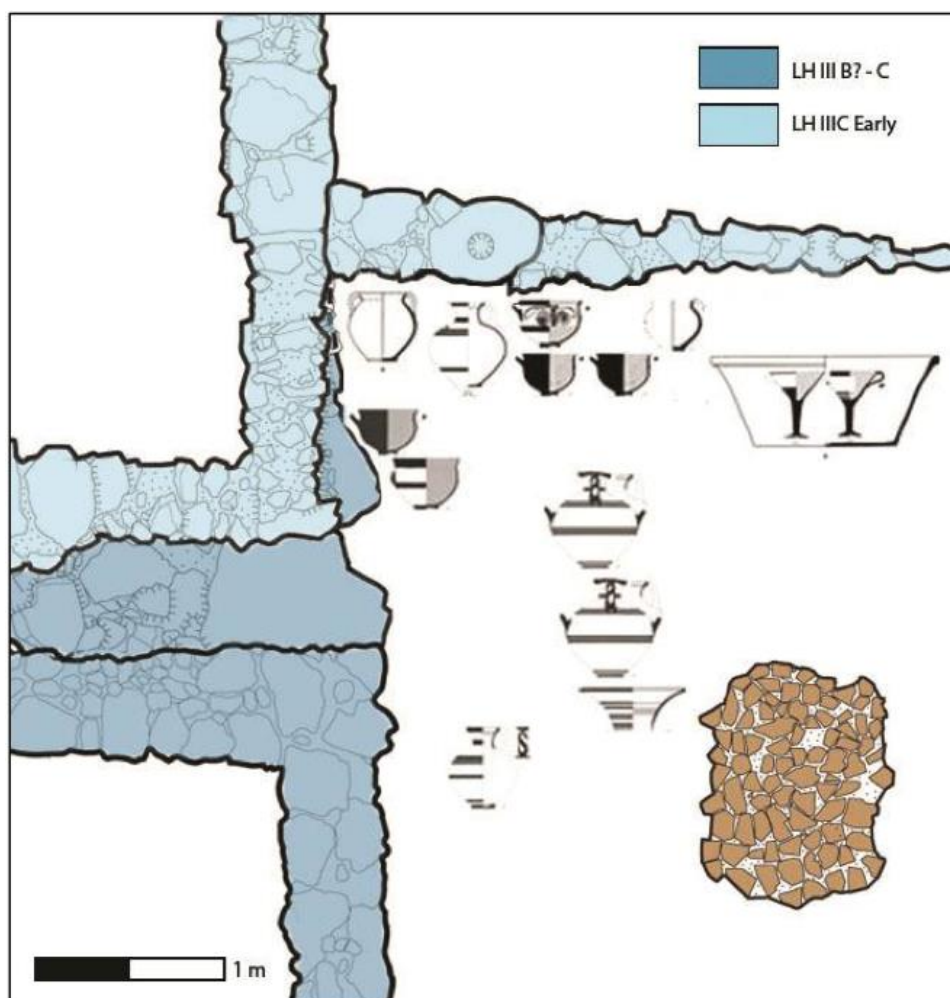

Εικ. 2. Ανασκαφικές μονάδες του 2013

Εικ. 3α-β. Γενική και σχηματική κάτοψη των Βορειοδυτικών τομών με τοίχους σημειωμένους και τους χώρους προσωρινά ταυτισμένους

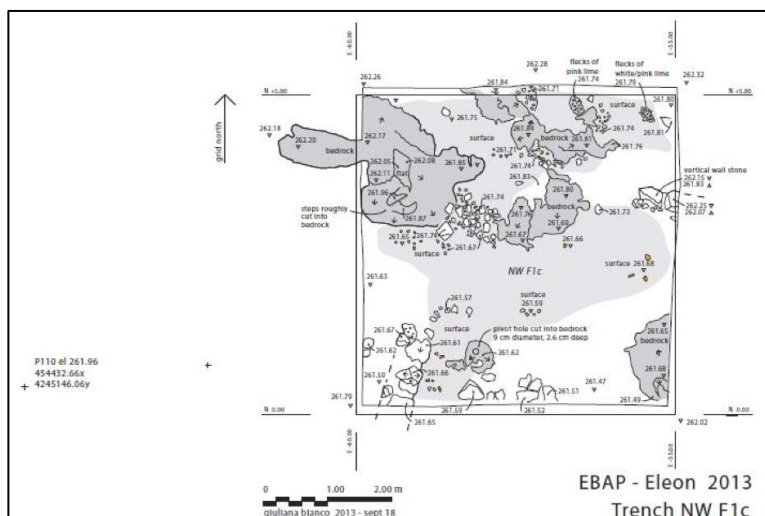
Εικ. 4 α-β. Φωτογραφία και σχέδιο που δείχνει επιλογή ΥΕ ΙΙΙΓ πρώιμων αγγείων και στοιχείων που σώζονται στο ΒΔ Β2d στρώμα καταστροφής

Εικ. 5. Τρεις λάκκοι στην τομή ΒΔ B1b, που επεκτείνονται σε βαθύτερα στρώματα, εξαιτίας της δραστηριότητας ζώων

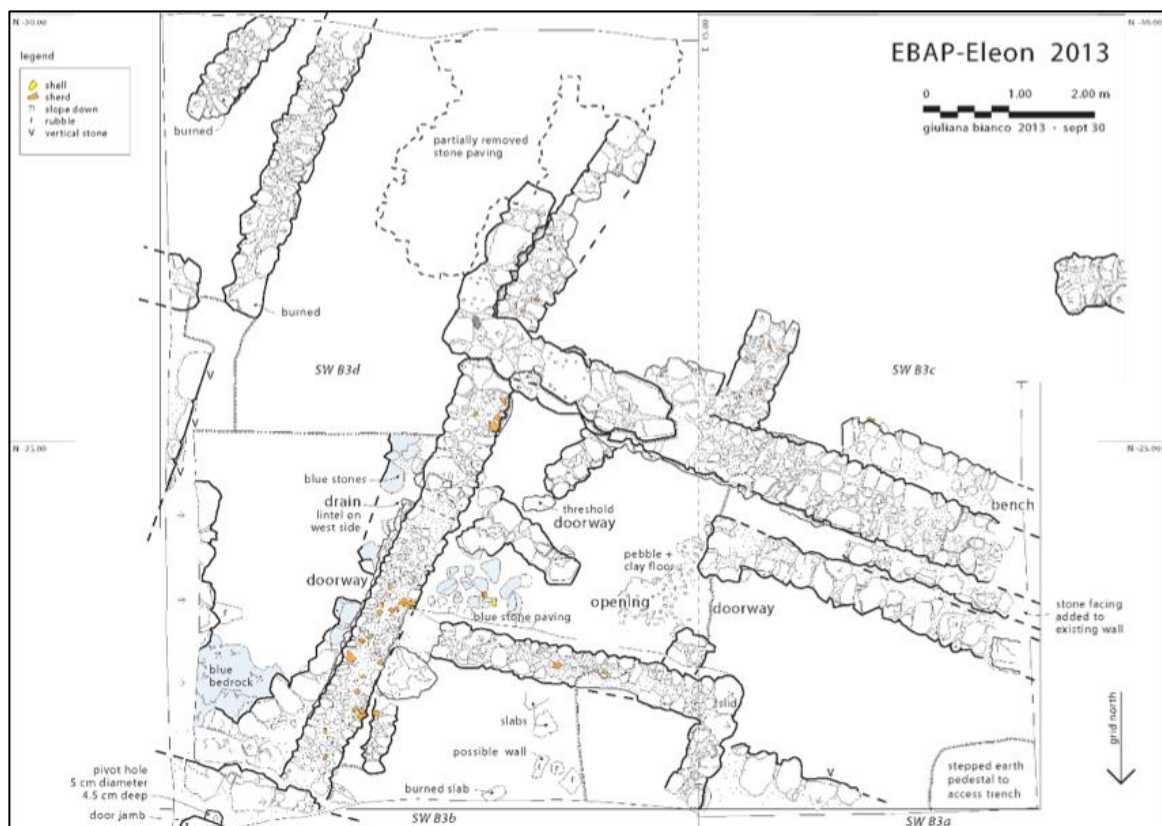

Εικ. 6. Μεσοελλαδικός ακτέριστος κιβωτιόσχημος τάφος στην τομή ΒΔ B1b, με λείψανα παιδιού

Εικ. 7. Κάτοψη της 7ΒΔ F1c

Εικ. 8 α-β. Γενική και σχηματική κάτοψη των Νοτιοδυτικών τομών με τείχους σημειωμένους με αριθμούς στρωμάτων και χώρων

Εικ. 9. Λύχνοι και ειδώλια ζώων από την περιοχή ΝΔ Β Β3

Εικ. 10. Αρχαϊκά και Κλασικά ειδώλια από την περιοχή ΝΔ Β3

Εικ. 11. ΝΔ Β3α 11/47 SF50, 791 χάλκινη φιάλη

Εικ. 12. Θραύσματα ειδωλίου ταύρου

Εικ. 13. Μυκηναϊκός εικονιστικός κρατήρας με άρμα

Εικ. 14. ΝΔ Α2α Μεγάλος λίθος και επιφανειακό στρώμα

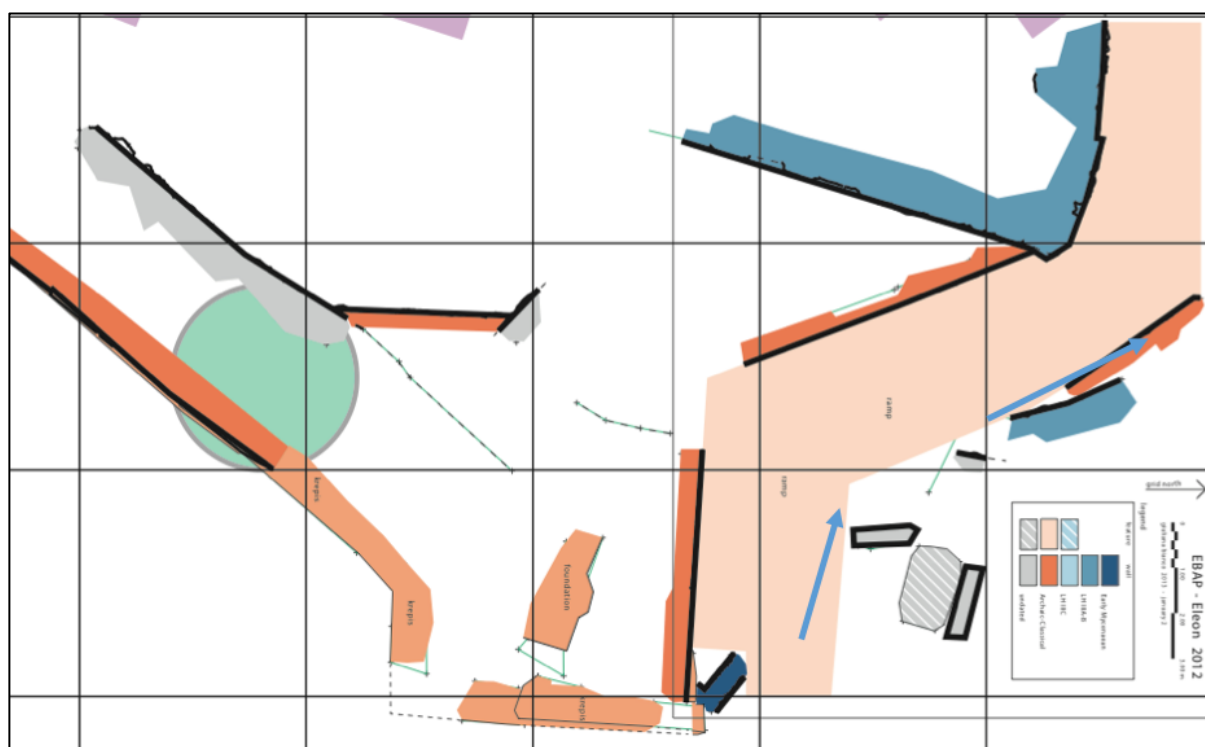

Εικ. 15. Ενεπίγραφη Βυζαντινή φιάλη

Εικ. 16α. Πανόραμα της περιοχής της πύλης. Τα γαλάζια τόξα δείχνουν την κεκλιμένη είσοδο

Εικ. 16β. Κάτοψη της περιοχής της πύλης. Τα γαλάζια τόξα δείχνουν την κεκλιμένη είσοδο

Εικ. 17. Πήλινα καθιστά ειδώλια και μικρογραφικά αγγεία από την περιοχή της κεκλιμένης εισόδου

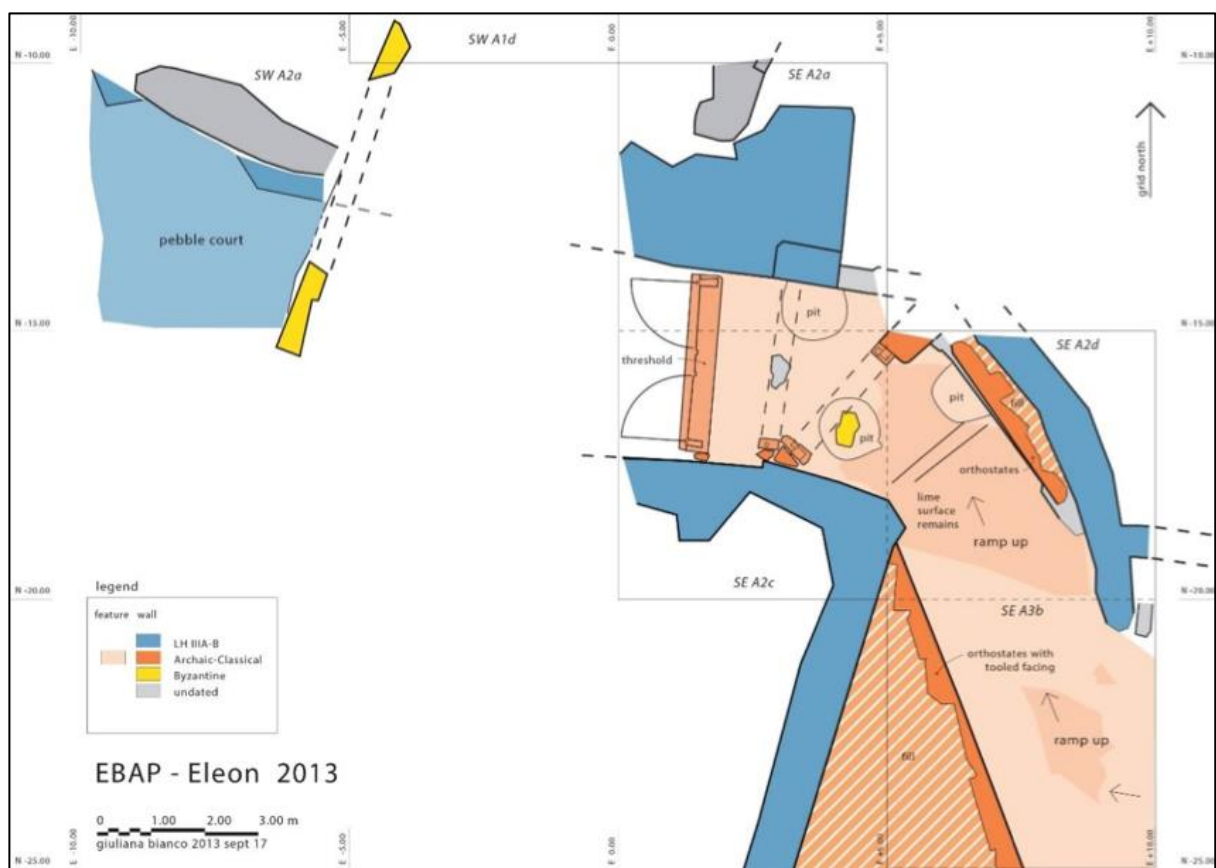

Εικ. 18. Βοιωτική λεκάνη

Εικ. 19. Λίθινο κατώφλι της περιοχής της ράμπας

Εικ. 20. Κάτοψη της ΝΑ περιοχής της ράμπας